

Vladimír Papoušek

SEX JAKO PROTIKATOLICKÝ A PROTIRAKOUSKÝ ARGUMENT V DÍLE ČESKOAMERICKÝCH VOLNOMYŠLENKÁŘŮ

„Dynamit, toť druh můj spolehlivý!
V dynamitu moje poslání,
to mé štěstí, to mé vyznání,
jemuž v oběť rád svůj život dám...“

Tuto ódu na Nobelův vynález zpívá jeden z hrdinů veršovaného románu Malát Čechoameričana Jana Harrise Zachara (vlastním jménem Václav Miniberger). Román je situován do prostředí krajanského volnomyšlenkářství v Americe na konci devatenáctého století. Anarchistické podněty tu v této době hrály významnou úlohu.

Výbuch dynamitu symbolizoval pro anarchisty nejen odstranění státního útisku či tyranské vlády, ale i nekompromisní tažení proti všem formám dosud platných společenských tabu. S explozivností podobnou oblíbenému symbolu počali radikálové zvýznamňovat i erotická témata a volnou lásku, která pro ně představovala romantický návrat k přirozenému lidství, zatemňovanému po dlouhý čas náboženským mýtem prvotního hříchu. V českém kontextu lze v této souvislosti připomenout namátkou třeba Stanislava Kostku Neumanna nebo Josefa Macha.

Nechuť anarchistů se přirozeně obracela proti náboženské tradici, v níž cítili výraznější nebezpečí pro své učení než v politickém uspořádání konkrétní společnosti. Vyzbrojeni spisky Kropotkinovými, Bakuninovými, ale nemalou měrou i Nietzscheovým myšlením, vedli anarchističtí spisovatelé a novináři nelítostný boj s religiozitou prostřednictvím pamfletu a travesťe. Protože na jedné straně byli apologety vlastního učení o lidské přirozenosti, kterou teprve společnost spoutává do sítě nesmyslných tabu, a na straně druhé bojovali s mocnými, byť značně pošramocenými hlasateli transcendentní etiky, bylo nejjednodušší snažit se dokázat, že tito představitelé náboženského řádu podléhají přirozené pudovosti a že tedy vlastní existencí potvrzují pravdy hlásané anarchismem. Objevuje se výrazná snaha představit kněžstvo a církevní hodnostáře jako pokrytce, kteří na jedné straně proklamují svou touhu po transcendentu a tělesnou askezi, na druhé straně však hoví své mnohdy bizarní erotické nevázanosti.

Paradoxně byla literatura podobného typu rozšířena především za oceánem, v USA, kam se sice z Evropy uchýlovala řada pronásledovaných radikálů (Gustav Habermann, Lev Palda, J. B. Pecka, Norbert Zoula), ale kde anarchisté nikdy nenašli pevnou základnu pro svou politickou činnost. Po událostech v chicagském Haymarketu (1886) se americká společnost vyrovnala s importovaným evropským radikalismem velice tvrdě. Přesto však radikálové získávali vděčné publikum mezi národními enklávami (Čechy, Němci, Rusy), které však původní představové modely výrazně proměňovaly.

Protináboženské a protirakouské nálady přetrvávaly mezi českými krajaný v USA už od počátků masivní imigrace po roce 1848. Byly dány částečně osobní zkušeností imigrantů a částečně byly v societě pěstovány volnomyšlenkářským tiskem, jehož tradici založil už Vojta Náprstek. Podle Vojtěcha Salaby-Vojana se na přelomu devatenáctého a dvacátého století hlásilo 70 % Čechoameričanů k volnomyšlenkářství. Právě tito čeští freethinkers tvoří vděčné publikum senzačních překladových počinů radikálů (jako je například kniha J. E. Ballové Kněžzourový oběti (Dennice novověku 1881, překlad J. Šnajdr), stejně jako prací původních (J. Buňata: Kněžská msta, Chicago).

Neméně senzační byly i tři z nejpoblárnějších původních českoamerických beletristických prací z okruhu volnomyšlenkářů: román Bordynkáři F. J. Škalouda, přispěvatele chicagského časopisu Duch času, román Washington Závora od R. J. Pšenky, redaktora Svornosti a zetě jejího majitele – nakladatele A. Geringera. Třetím dílem je výše citovaný Malát Jana Harrise Zachara, který byl sice poprvé jako celek editován mimo Ameriku, ale volnomyšlenkáři ho velmi dobře znali. Ve všech třech můžeme najít modely přinesené do Ameriky politickými radikály, v obou jsou erotická témata a problém rušení tabu v této oblasti významnou součástí syžetu, ačkoli všechny jmenované práce byly určeny publiku, které tehdy představovalo převážně usedlé střední vrstvy, u nichž lze předpokládat spíše konzervatismus než přílišný radikalismus.

Škaloudův román vznikl zřejmě v druhé polovině devadesátých let.¹ Je postaven na bázi dobové konvenční humoresky a žánrového obrázku.

Vypravěč v něm sleduje mravní rozpad rodiny katolických imigrantů v Chicagu. Vnějšková ctihodnost a permanentně proklamovaná úcta ke

¹ Kniha vyšla u Augusta Geringera v Chicagu. Geringer knihy ze svého nakladatelství většinou nedatoval, a tak u Bordynkářů nebylo dosud možné přesně určit rok vzniku. Vřazování do kontextu druhé poloviny devadesátých let lze odhadovat především z aktualizovaných narážek vztahujících se k dobovým událostem v textu, ale i ze zmínek v českoamerickém tisku té doby.

katolickému rituálu jsou zevnitř rozkládány a zpochybňovány ziskuchtivosti a smyslností aktérů. Hlavními hrdiny bohatě zalidněného románu jsou manželé Kašpárkovi a jejich tři dcery. Dravá touha po majetku a citová otupělost uvnitř rodiny, předváděné se zolovskou nelítostností, vedou nejprve k odchodu všech tří dcer a nakonec i k rozpadu manželství hlavních protagonistů.

Pouze první z dcer nechává vypravěč zakotvit v konvenčním manželství, z další se v románu stává prostitutka a třetí končí v náruči anarchisty.

Text je prostoupen protikatolickými invektivami, které jsou vesměs postaveny na radikály oblíbeném modelu spektakulárního prokazování sexuálních aktivit osob podléhajících celibátu:

„Jeho matka sloužila na faře ve starý kontry a tam si ho uhnala.“ (F. J. Škaloud, *Bordynkáři, Chicago*, s. 81)

„Jeho žena chodila k velebnému pánovi na cvičení ve čtvrtek a její čtrnáctiletá holka v pátek a do roka měla každá zrzavyho kluka jako šafrán. On byl ten farář Ajryš.“ (Tamtéž, s. 81)

Vypravěč takto předvádí i další ctihodné osoby katolického smýšlení. Vážený notář Bandl poučuje svého nezkušeného přítele:

„Žena omrzí za rok, ale svoboda podrží své příjemnosti až do smrti. A čím je člověk starší, tím je výstřednější, aby své choutky ukojil.“ (Tamtéž, s. 99)

Když hrdina příběhu Kašpárek podléhá erotické probuzenosti své sousedky Hadršincové, je celá scéna křiklavě předváděna jako travestie novozákonního zázraku, na němž participuje celé univerzum:

„Slunce pokryl mrak, voda v řece se na okamžik zastavila, pěvci ve větších ztlumili své hlasy, stromy přestaly si vyprávěti staré šumné báje a Hadršincové, jak zhluboka si vzdychla, odletěl od životu knoflík. Něco podobného se stalo, když na Kalvárii umíral syn člověka.“ (Tamtéž, s. 228)

Pudovost hrdinů v textu neustále paroduje jejich ctihodný zevnějšek, jejich morálku, která je postavena na prázdných schématech. Vznesené masky jsou destruovány nízkostí osobních cílů.

Na druhé straně vypravěč nenalézá v textu věrojatný kontrast k zobrazené katolické amorálnosti. Nemíří pochopitelně proti faktu erotické uvolněnosti. Sám ji předvádí ve scénách zachycujících lásku anarchistického učitele Palečka a jedné z Kašpárkových dcer – Andy. V románu představují pár vymykající se konvencím a evidentně mají vypravěčovy sympatie. Avšak Palečkovu jednání i jeho pohnutky jsou stejně amorální jako u manželů Kašpárkových, je stejně ziskuchtivý, stejně prohnáný a neskrupulózní. Když v klasické románové scéně „tajného pozorování“ odhalí vztah Hadršincové a Kašpárka, rozhodně netrpí přehnanou mlčenlivostí a bez rozpaků záležitost zveřejní. Toto odhalení je však ve vypravěčském pojetí nutným vehikulem, protože přináší evidentní důkaz o falešnosti ne-

přátelské ideologie. V zájmu boje jde veškerá etika stranou, ačkoliv by vypravěč určitou protiváhu zobrazovanému pokrytectví a nízkosti potřeboval. Svědčí o tom jeho proklamativní komentáře v textu. Když například líčí scénu, v níž ctihodný úředník radí mladému muži, jak zařídit černý potrat, obrací se na čtenáře s komentářem:

„Jak čtenář pozoruje, dvě ty šlechetné duše se hledaly. A taková chátra dělala si posměšky z lidí, kteří nechodili do kostela.“ (Tamtéž, s. 100)

Vypravěčova energie je však v textu upřena ke snaze odhalit co nejvíce důkazů o lživé podstatě nepřátelského ideového konceptu, a proto není obraz opozitní morálky zobrazen v ději, ale proniká sem skrze sporadické a víceméně neústrojné vypravěčské komentáře. To samozřejmě svědčí o jisté radikální vyostřenosti, při níž jsou dva světy zásadně stavěny proti sobě. Na druhé straně však při analýze textu zjistíme, že radikální tažení proti katolické konvenci a proti erotickým tabu se u Škalouda děje za užití velmi konvenčních prostředků.

Není to však patrné pouze v řeči postav, kde lze pokládat využití podobných prvků za projev vypravěčova ironického odstupu, například ve scéně, kdy Kašpárek, aby ocenil sex-appeal své susedky, užije věty: „Safra matko, vy máte lopatky v samým mase. To by bylo ještě poplácání.“ (Tamtéž, s. 228).

Podobných prostředků využívá i vypravěč – když hovoří o osudu nejmladší dcery Julči, která se stane prostitutkou, použije bez patrného ironického podtextu konvenční spojení: „...utonula v bahně velkoměsta.“

Fakt milostného aktu je vyřešen dvojsmyslným opisem:

„Ty stromy u mostu Santa Fé dráhy by mohly povídat, kolik tam bylo obejmutí, kolik tam padlo hubiček.“ (Tamtéž, s. 229)

Vypravěč se nebrání ani podbízivě důvěrným náznakům, spikleneckému pomrkávání na čtenáře, typickým pro měšťáckou humoresku přelomu století:

„Kašpárková se divila, jak teď její muž a nejdražší přítelkyně Hadršincová dobře vypadají, jako melounkové. Kdyby tak věděla, z čeho omládl.“ (Tamtéž, s. 229)

Ukazuje se, že původně anarchistický model namířený k odstranění veškerých společenských tabu byl v českoamerickém prostředí ve své vyostřené jednoznačnosti podstatně utlumen. Bylo přejato pouze antikatolické schéma. Samotná podstata, tedy fakt rozpuštění konvence a liberalizace vztahů, byla přetavena v konvenci novou, vyhovující v podstatě měšťáckému prostředí amerického volnomyšlenkářství devadesátých let. Příběh mohl prokazovat zvrhlost a nemorálnost katolíků. Nesměl však svou revolučností rušit hranice nově se konstituující identity českoamerické měšťanské enklávy. V tomto víceméně přehledném středostavovském světě panovaly poměry jen málo odlišné od evropského

měšťanského prostředí té doby se zaběhnutým systémem zvyků, s vlastními zákony. Proto půdorys středoevropské konvenční humoresky vyhověl i českoamerickému vkusu, přestože byl překrýván radikálními schémata.

Ještě zřetelnější je princip konvencionalizace radikálních témat v Pšenkově románu *Washington Závora*.

Komplikovaný děj kolísá mezi dobrodružně romantickou a sentimentálně vlasteneckou polohou. Dva dobře situovaní chicagští občané z českoamerické komunity, otec a syn, v něm čelí intrikám krásné, ale zkažené vídeňské krásky.

Právě v postoji vypravěče i hlavních protagonistů k ženám se zrcadlí zvláštní směs radikalismu a zároveň i závislosti na společenské konvenci. Když se hrdina románu, mladý českoamerický liberál Washington Závora dozví, že jeho snoubenka měla již jednu „vážnou známost“, okamžitě ji zavrhuje jako možnou budoucí manželku – stává se pro něho zneuctěnou nečistou bytostí, kterou sice lidsky lituje, ale ztrátu její cti pokládá za věc zcela zásadní („...a jako čestný muž nemohu si vzít za manželku ženu, jež jednou klesla...“). Z této komplikované situace se hrdina dostává díky setkání s moderním institutem manželské rozluky. V ději je tento princip velice originálně využit. Žena řádně rozvedená nabývá podle jedné z postav, detektiva Hala, opět své cti. Proto se úsilí protagonistů soustředí na vypatrání prvního milence Washingtonovy snoubenky. Je pak přinucen k svatbě a následnému rozvodu, aby bylo její jméno tímto komplikovaným způsobem očištěno.

„Může někdo rozvedené paní Horichterové vytknouti nějakou hanbu na jejím jméně? Nikoliv, neboť proto, že nebylo jméno jejího muže čisto, dala se s ním rozvésti.“ (R. J. Pšenka, *Washington Závora*, s. 121)

Ukazuje se, že revoluční prvek je využit opět ve velice omezeném půdorysu měšťanského světa naplněného předsudky a strnulými normami. Obhajoba instituce rozvodu slouží vypravěči mnohem více jako protirakouský a protiklerikální argument poukazující, že v „našem“ prostoru je cosi, co ten „cizí“ a nepřátelský postrádá. Rozvod v románu není pochoopen jako nástroj pomáhající lidské svobodě a sebeúctě, ale jako prostředek umožňující vyhovět měšťanské konvenci bez veřejného pohoršení.

Neméně zkonvencněná je vypravěčova permanentní komparace povahy i postav rakouských a amerických žen. Američanky tvoří v knize ideál krásy („...těch štíhlých a graciózních postav Američanek tu ale Washington neviděl...“), zatímco rakouské ženy jsou charakterizovány jako povadlé, pasivní bytosti („s rameny spadlými dopředu, mnohdy trupem téměř stejně vyklenutým jako poprsí“). Povahovými atributy Rakušanek jsou marnivost, lascivnost, u Američanek energie, rozhodnost, inteligence.

Zatímco vypravěč oceňuje u amerických žen některé prvky příslušející tradičně spíše mužům (vzpřímená chůze, samostatnost, hrdost), v rakouském prostoru nachází naopak prvky zženštilosti i u mužů:

„Panenky ty chodily v modrých nebo červených úzkých kalhotách, s těsnými kabátci, s koketními čapkami na hlavách a vláčely za sebou řinčící šavle.“ (Tamtéž, s. 83)

Zženštilost rakouských důstojníků je připomínána v textu ještě několikrát a symbolizuje určitou ztrátu mužných ctností v celém zobrazovaném prostoru. Obecně lze konstatovat, že rakouská společnost je představována v románu jako rozmařilá, pokrytecká a mravně zkažená – jako určitá paralela antického Říma dozrálého k pádu.

Byzantinské rysy rakouské společnosti pak ostře kontrastují s ideálním obrazem americké společnosti ztvárňované jako vyvážený kánon svobody ctnosti a přirozené krásy. Jeho symbolem je uměřený obraz amerického ženského ideálu, nepochybně derivovaného z dobových představových norem ženy, která se svými vlastnostmi vyrovná muži a stává se jeho rovnocenným partnerem (viz mýtus žen amerického západu).

Vypravěčův odsudek rakouské společnosti, již je vyčítána neřestnost a mravní rozklad a vůči níž je jako ideál stavěna svobodnější společnost americká, využívá tedy podnětů naznačujících rozbíjení společenských tabu opět jen v rámci konvence. Hrdina se nedokáže vyrovnat se společenským předsudkem jinak než prostřednictvím legalizované instituce. Ideál ženy musí vyhovovat dobovému vkusu.

Podobně konvenční je obraz ženy v Harrisově románu *Malát*. Jeho hrdina, český přistěhovalec, který je však už velmi skeptický k českoamerickému prostředí a vidí ho, na rozdíl od Pšenky, nejednou s hořkým sarkasmem, tu prochází řadou životních proher a milostných zklamání v tvrdých podmínkách městského vystěhovaleckého života, aby nakonec našel svou životní lásku i své poslání v kruhu radikálního dělnického spolku. Postupně se odvrací od zkažených smyslných žen, představovaných jeho první ženou – Irčankou Ednou a krasavicí Sylvou. Dívka, která se nakonec stává jeho životní láskou, představuje spojení čistého vlastenečství (jméno Libuše) a amerikanizovaného ideálu hrdé, silné, ale poněkud i puritánské ženy:

„Žena ta, jež hnědé vlasy měla
pěkné silné formy, vážnou tvář...
žena ta, jež mnoho ženou byla
nezkažená zahálkou ni nudou
ani rozkoší, již prázdno rdousí“

(J. H. Zachar, *Malát*, Praha 1914, s. 210)

Malátova vášeň k ní není pouze eroticky motivovaná, ale emblematicky i hrdinovo nadšená pro ideály společenství, uvnitř něhož Libuši poznává („Byl to klidný zápal, zápal čistý.“).

A když je tedy ztvárňována milostná scéna mezi Malátem a Libuší, setkáváme se s bizarním spojením zkonvenčněné symboliky, naznačující skrytý milostný děj, se symbolikou vpravdě revoluční:

„Libuše pak naň se zavěsila
a šli hrdě v sál červený
jehož rudé stěny, rudé židle
obejmouti chtěly rytíře,
který přítmi záclon před milenkou
obnažit měl srdce plamenné“
(Tamtéž, s. 225)

Téměř preciózně stylizovaná milostná scéna je spojena se symbolickou barvou anarchismu. Radikalismus se zkrřížil s obecně přijatelnou měšťanskou konvencí, aby nakonec vytvořil velice nevýbojný a zřejmě širokému okruhu čtenářů konvenující obraz.

Pšenka, Školaud i Zachar nacházeli vděčné publikum mezi českoamerickou volnomyšlenkářskou komunitou, jejíž jádro v devadesátých letech zapustilo své kořeny v americké měšťanské společnosti, přijalo její ideály i předsudky. Učení anarchistů bylo této komunitě ve velké většině cizí. Volnomyšlenkáři však vyhraňovali svou identitu v ostré negativní komparaci ke své staré vlasti. Negace opuštěných modelů měla oprávnit volbu těch nově přijatých. Proto Čechoameričané vstřebávali antiklerikální a antirakouská témata anarchistů a dělnických radikálů, vítali jejich boj proti konvenci, pokud zachycoval obraz rakouské společnosti. Přijímali z těchto témat však jen jejich spektakulární povrch, a pod ním se skrýval svět vyhraněných norem. Boj proti erotickým tabu byl bojem pouze předstíraným.

Vladimír Papoušek
Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity
České Budějovice